

BES^eDA

E L E K T R O N S K A K N J I G A

Ivan Cankar

Moje življenje

O M N I B U S

BES^eDA

Ivan Cankar

MOJE ŽIVLJENJE

To izdajo pripravil

Franko Luin

franko@omnibus.se

ISBN 91-7301-167-3

beseda@omnibus.se

www.omnibus.se/beseda

I

Nedavno je »Slovenska matica« razpošiljala po naših krajih formular, na katerega naj bi ljudje napisali poglobitne zanimivosti iz svojega življenja in nehanja. Tudi jaz sem dobil tak formular, pa nisem vedel, kaj bi z njim. Besedilo je bilo namreč hrvaško, moj občevalni jezik pa je doma edinole slovenski. Državni uradi so se naučili slovenščine, morda se je bo ščasoma tudi »Slovenska matica«. Še hujše pa je bilo, da so vprašanja na tisti poli razodevala za svojega očeta c. kr. profesorja, ki deli človeško delo v »periode« (»Schildern Sie mir die zweite Periode Schillers!«), človeško življenje pa v rubrike sub a), b) in c). Iz teh in takih razlogov sem izročil formular dekli, da podkuri z njim. Domislil pa sem se ob tej priliki, da je v mojem življenju marsikatera dogodivščina, ki je spomina vredna. Te dogodivščine sem spisal za najboljši slovenski leposlovni list, ki mu je ime »Gospodična Cizara«; škoda le, da ne smem povedati, kje, kdaj in kako da izhaja ta imenitni list.

Vsaka mladost je polna sreče in radosti, sijajnega sonca in prešernega smeha. Vsaka mladost. Ako v poznih le-

tih in v grenkih urah pogleda človek nanjo s tujimi, hladnimi očmi, se mu zdi morda nevesela, kelih krivičnega trpljenja in prezgodnjega spoznanja. Ali težko je tako pogledati nanjo. Nenadoma se razmakne, se v nič raztopi megleni zastor in zasmee se mlado sonce, vse ljubezni in vse hvaležnosti vredno. Spomin je sladek kakor pesem; prsi napne vzdih, zastro se oči in ustnice boža smehljaj.

Oko mojega spomina seže daleč, prav do tretjega leta moje dobe. Pogorela nam je hiša in obubožali smo do cela. Mi otroci, kolikor nas je bilo, smo se igrali na vrhu pri Sveti Trojici. Pod večer je bilo, sonce je sijalo milo in toplo, kakor sam božji blagoslov. Spodaj je bila Vrhnika že vsa v senci, lesketala so se le še zgornja okna gosposkih hiš. »Jezus!« je vzkriknila sestra. Zgrabila me je za roko in je tekla; jaz, neroden v nogah, sem kolobaril za njo ter se prevračal nizdol po kamenju in po spolzki travi. Silen dim je bil obsenčil nebo prav tja do Ljubljanskega vrha, do Svete Ane in do Žalostne gore; presekala ga je navpikoma sijajen pilamen, slok in visok. »Jezus! Jezus!« je kričala sestra . . . Tukaj, v ta prelepi plamen, je zaklenjen moj spomin; več ga ni . . . Prikaže pa se nenadoma mati, čisto majhna, čisto drobna, nič preplašena, samo začudena; na cesti stoji ter tišči pod pazduho staro stensko uro, ki že zdavnaj ni več šla, ne bila . . . Spomin umolkne, pa se oglasi v izbi tete Micke. Izba je

bila prečudno bela, tudi teta Micka je bila vsa bela in na belo pogrnjeni mizi je stala skleda belih, žlahtno dišečih štrukljev. Od zunaj je plamenelo zamolklo in rdeče, kakor večerna zarja . . . To je bil najlepši dan mojega življenja.

Gotovo je, da sem bil sila neroden in cmerav otrok. Sam se ne spominjam natanko, toda mati mi je pravila, da sem bil nadloga že od rojstva. Prišel sem prezgodaj na svet; v svojih bolečinah je zaobljubila mati sebe na svete Višarje, mene pa v lemenat. Nikoli ni bila na svetih Višarjah, jaz ne v lemenatu. Kadar storiš obljubo človeku, jo izpolni, če moreš; kadar pa jo storiš Bogu samemu, jo izpolni, če moreš ali če ne; zakaj trda je kazen.

Spomnim se na stari dom, na zgodnjo mladost, na to prelepo, vso s svetlimi sanjami prepreženo; in takoj se zmislim na peč. Bila mi je visoka in obširna planjava, bila mi je zavetišče v samotnih otroških sanjah. Tam sem sedel ter sem žvečil palec desnice, kar ves dan. Lasje so mi bili predolgi, zato mi jih je bila mati povezala v čop, ki me je ščegetal na tilniku. Palec mi je nazadnje obvezala z veliko in debelo cunjo, ki je bila gnusna. Žvečiti nisem mogel več in sem jokal; izpod solz pa sem videl prostrano izbo, videl sem mater in očeta, brate in sestre, videl sem okna, neznansko široka in daleč za okni, onkraj ceste, milo vabeče mesarjeve klade. Tam se je nehal ta prostrani svet.

Mesar je imel pred hišo visoko skladovnico napol obtesanih hlodov. To so bile slavne mesarjeve klade, naša radost in naše hrepenenje. Plezali smo po njih, lovili se, prevračali se in padali; sonce samo se je smejalo našemu veselju. Še zdaj ne vem, kako da so nas neprestano in s toliko skrbjo podili s tistih lepih klad. »Janez je že spet na mesarjevih kladah!« Seveda je in čemu bi ne bil? Stvari so na svetu, ki jih človeška pamet tudi z veliko težavo ne preudari do kraja. Zdelo se mi je, da so nam teh klad nevoščijivi stari ljudje, zato ker so prenerodni in prepusti, da bi plezali nanje. Najbrž sem sodil prav.

Kmalu pa se mi je razširilo obzorje od mesarjevih klad do enajste šole pod mostom; za dobrih sto korakov. Ob vročih poletnih dneh, ko Močilnik usahne, ko je temno Rétovje skoraj prazno in ko mila zelena Ljubija sanja svoje tihe sanje globoko pod vrbami, upade Ljubljanica za cel seženj in ošabna Vrhničanka je samo še potok. Ves levi del struge je sam bel prod, od sonca spaljen. Takrat se prične enajsta šola pod mostom ter se neha ob prvih jesenskih nalivih. Mnogokaj sem študiral v svojem življenju, ali tako bogate in koristne učenosti, kakor jo daje svojim učencem enajsta šola pod mostom, nisem zadobil nikjer in nikoli. Kakšna čuda prečudna hrani ta goli, posušeni prod! Očem, ki jih iščejo, srcem, ki verujejo vanje, se kažejo čuda ob vsakem pogledu, ob vsa-

kem koraku. Polomljen, star lijak, obroč kolesa, preluknjana ponev, počeni lonci, vilice s poldrugim klinom, pipec brez ročnika — sam Bog nebeški vedi, odkod se je bilo vse to nabralo v Ljubljano! Ali vsaka stvar posebej je bila čudo prečudno in je imela svoj važen pomen. Šimčevemu Lojzetu se je celo posrečilo, da je našel denarnico; res ni bilo nič v nji, denarnica pa je vendarle bila. Čudes največje so bili kapeljni, ki so se skrivali pod mokrim kamenjem kraj zadnjih rahlo pljuskajočih valčkov vode. Lovili smo jih z vilicami, z žebli ali pa z golo roko ter jih pekli na žerjavici kar tam v šoli, ki je bila skrita neumnim očem. Zgodilo se je časih, da je bila glava osmojena, repek pa še moker; toda bili so dobri in sočni, kakor na sosedovem vrtu pobrana jabolka.

V šoli smo bili vsi gologlavi in goloroki, hlače pa smo si zavihali visoko do vrh stegna, Nekoč sem v gorečem hrepenenju po nadaljnji učenosti zašel malo pregloboko v vodo. Nenadoma se mi je zazdelo, da jaham na ogromnem zelenem konju naravnost proti sijajnemu soncu. Nadvse sladka, brezprimerna sreča me je vsega prevzela in mislil sem, da sem cesar . . . Tedaj me je zgrabila za lase neusmiljena roka ter me trdo zalučala na prod. Tam sem vztrepetal ter se bučno razjokal, sam ne vem zakaj.

Jurčev hlapec me je bil potegnil iz vode. Če komu ni povšeči to ali ono, kar sem storil v poznejšem svojem življenju, naj se prereka s tistim hlapcem, ne pa z menoj!

II

Enajsta šola, Bog s teboj! Milo se mi stori, kadar se spomnim nate, zibel življenja in spoznanja. Ko človek shodi, se mu odpirajo korak za korakom prostrani svetovi, se mu razkrivajo, ga obsipljejo svetla bogastva. Ozre se na siromašno zibel v kotu in oko mu je motno, senca gre preko srca. —

Dali so me v šolo, v ono pusto, srepogledo, od vseh strani zadelano, kjer ni ne sončnega, belega proda, ne razbitih loncev, ne luknjastih ponev, ne pipcev brez ročnika in kapeljnov še celo ne. Same trde, človeku nerazumljive besede so tam in velike črke, na črno tablo zapisane.

Oblekli so me v novo obleko, ki mi je bila veliko preohlapna; oče je bil zame obrnil in za silo prekrojil obnošeno nedeljsko obleko starejšega brata. Grenka je pot do učenosti. S težkim srcem sem se napotil proti šoli, s težkim srcem in plaho slutnjo, kakor se napoti grešnik do hudih sodnikov; in brat, ki me je vodil, se mi je zdel kakor črn birič. Sveže jutro je bilo, čisto nedeljsko, svet je bil umit in počesan. Široka in bela je bila cesta, že posušena; zelene loke na obeh straneh so bile še rosne od

ponočnega dežja. Ena sama rumena luža je bila še na cesti, sredi mosta, ki drži čez prijazni, globoko šumeči potok Klis. Ne vem, ali sem se bil zamaknil v svetlo nebo, ali v temni potok; nenadoma sem ležal z obrazom, z rokami in z nogami v tisti rumeni luži.

»Nesnaga nesrečna!«

Blatnega in kričečega me je vlekel brat domov. Tam so takoj razsodili, da nikoli ne bom učenjak. Objokan sem se vrnil v šolo v svoji stari, zakrpani obleki. In vsi so rekli, da je to slabo znamenje. Koj drugi šolski dan sem okusil sovražnost in ogabnost tuje učenosti. Imeli smo mlado učiteljico; spominjam se, da je imela črne lase in črne oči ter bolno, rumeno polt. Poklicala me je po imenu in me je vprašala:

»Koliko je ena in ena?«

Vprašanje se mi je zdelo smešno in razžaljivo hkrati; kajti reči bi bilo treba: »Kolk' je ana in ana?« — in nadalje: čemu izprašuje o rečeh, ki jih ve že vsak otrok pod mostom? Zato sem molčal.

Učiteljica je poiskala prijetno prispodobo ter je vprašala:

»Koliko je ena pomaranča in še ena pomaranča?«

To drugo vprašanje se mi je zdelo še veliko bolj nespetno. Preden sem bil shodil, sem znal o veliki noči prav dobro šteti pirhe in pomaranče, posebno tiste, ki so jih dobili bratje. In zoprno mi je bilo, da so se ji vlek

besede tako čudno opolzko iz ust, kakor se vleče med iz satovja. Zato sem molčal.

Vsa nestrpna je vzkliknila:

»Kaj nisi nikdar jédelj pomaranč?«

Tisti »jédelj« me je udaril kakor s kladivom; nisem vedel ne kako in ne kdaj — samovoljno mi je planilo z jezika:

»Jedna jédelj — pomaranča in jedna jédelj — pomaranča sta dve jédelj — pomaranči!«

In učiteljica me je postavila v kot.

Tisto jesen se mi je prvokrat razodela nasilnost krivice. V poznejšem svojem življenju sem nekoč poslušal ubijalca, ko je stal pred sodniki. Izpovedoval se je čisto mirno in brez strahu. Ni tajil niti z besedo, da je ubil človeka. Nenadoma ga je vprašal sodnikov eden, kam da so izginile tiste tri krone, ki jih je imel mrtvi siromak v telovniku, kakor je vedel krčmar. Takrat je ubijalec zardel v obraz in vzkipel: »Kakšne krone? Jaz ne vem nič o teh kronah!« Sodnik ni odnehal: »Ko je bil že ubit, jih ni mogel več zapiti; na oni svet jih pa tudi ni vzel s seboj!« Tedaj se je zgodilo nekaj zelo čudnega: ubijalec, ki je bil povedal z mirno vestjo, da je ubil krščenega človeka, je ob tistih ubogih treh kronah popolnoma podivjal; zgrabil je stol ter ga zalučal z vso silo med sodnike, da so se bledi poskrili pod mizo, treščil je obadva paznika ob tla ter kričal, rogovilil in lomastil tako neznansko, da

so ga morali navsezadnje mukoma vkleniti in povezati. Delal je očitno krivico in se je očitno izpovedal; krivice delati si ni dal. —

Ob začetku šolske ure, ko smo odmolili, mi je ukazala učiteljica z osornim glasom: »Pojdi h gospodu nadučitelju!«

Šel sem proti durim in sem čutil na hrbtu, da gledajo vsi drugi za menoj. S težkimi nogami sem stopal po stopnicah in trepetaje sem čakal, preden sem potrkal. Bali smo se nadučitelja. Visok in rejen je bil, zelo gospodski oblečen, čisto belih, testenih lic, na mehkem nosu zlate naočnike; najbolj strašen pa je bil glas njegov: sladek je bil, spolzek in mil, človeku pa so se šibila kolena pod vsako besedo.

Ko sem stal pred njim, me je premeril mirno in mrzlo izpod naočnikov ter je izpregovoril s tistim glasom:

»Oj, sinko moj, zakaj si porezal mlada drevesa, nedolžna mlada drevesca ob poti? Kaj ne veš, sinko moj, da je smrtni greh, porezati mlada drevesa ob poti, velik smrtni greh zoper sedmo zapoved božjo?«

»Saj jih nisem!«

»Oj, sinko moj, zdaj pa še tajiš, da si bil porezal mlada drevesa ob poti! Kaj ne veš, sinko moj, da je laž smrtni greh, velik smrtni greh zoper osmo zapoved božjo?«

»Saj ne lažem, saj jih res nisem!«

»Če jih ti nisi, kdo pa jih je, kdo je porezal mlada drevesca ob poti?«

»Jaz jih nisem; ne vem, kdo da jih je!«

»Glej, kako si zakrknjen! Če jih sam nisi, veš prav gotovo, kdo da jih je! Kdor utaji resnico, je lažniveč! Le pojdi, sinko moj!«

Iztegnil je belo roko in šel sem ihteč. Zaklenili so me samega čez poldne. Lačen nisem bil, toda hudo žalosten. Vedel sem, da so bili porezali drevesca ob poti kraj Lenarčičevega vrta; pravili so, da je bil Gašperlinov, ali videl ga nisem; in da sem ga videl, bi ne bil povedal, zanašal se ne.

Ko je zvonilo poldan, zamolklo, počasi in dolgo, me je nenadoma minila mehkobna žalost in vsega se me je polastil divji srd. Tresel sem se kakor v vročici, kričal, teptal z nogami, bil z drobnimi pestmi po klopeh, zalučal tablico ob tla, da se je razletela na drobne kosce, razlomil pisalnik, raztrgal ves papir, kolikor sem ga našel in dosegel; nato sem begal brez uma po široki izbi vse do ene ure, nazadnje pa sem omahnil in zaspal.

Zaklenili so me čez poldne tudi drugi dan. —

III

Navsezgodaj sem občutil in izkusil žensko zapeljivost ter njeno izdajalsko hinavščino.

Mati je imela vrhan pehar suhih hrušk. Ali tisti pehar, posoda vseh sladkosti, je bil zaklenjen v ogromni omari. Če se spomnim nanjo, se mi zdi večja od marsikate-re srednje visoke hiše.

Sama sva bila v izbi s sestro Lino; pogledala me je z zamišljenimi očmi in je rekla:

»Ko bi zdajle imela tisti pehar!«

»Ko bi ga!« sem vzdihnil.

»Zakaj bi ga pač ne imela,« je rekla tišje, kakor tjavdan.

»Saj je omara zaklenjena, mati pa imajo ključ!«

Pomislila je.

»Pa vendar bi ga lahko imela, tudi brez ključa!«

Spreletelo me je čudno, kakor strah pred grehom; hkrati pa me je ščegetalo sladko ob mislih na vrhani pehar. Skočil sem z zapečka ter šel preiskavat omaro. Stala je pošev v kotu in ni bila tesno prislonjena ob zid, tako da bi človek, ko bi se napravil majhnega, zlezel

zanjo; s težavo res, ali zlezel bi. Jaz pa sem bil droban, da sem komaj razložil svojo senco.

Sestra je ostala na zapečku ter je gledala s sklonjeno glavo in stisnjenimi ustnicami, roke uprte ob kolena.

»Zlezi zad!« je svetovala tiho. »Napravi se majhnega in se splazi hrbtoma!«

Tako sem storil in bil sem v temi; spreletel me je občutek, da sem strahotno sam.

»Potrpi malo, da izpregledaš!« je svetovala dalje. Ali še preden se mi je oko privadilo mraku, je šepnila strahoma:

»Beži!«

V trenutku sem stal mrzel in trepetajoč sredi izbe. Nekdo je hodil s težkimi koraki po veži, nazadnje je zakašljajal ter šel.

»Zdaj pa naredi brž, kar misliš; zdaj je že vseeno! Zlezi zad; tam na oni strani, kjer je pehar, je en žebelj odnehal; potegni ga ven, pa odsloni desko!«

Storil sem brez misli in volje vse, kakor je ukazala. Če bi mi bila v tistem hipu rekla: »Pojdi na cesto in skoči pod voz!« — bi bil šel ter skočil.

Odslonil sem desko, otipal pehar, zgrabil pest hrušk ter jih stlačil v žep; nato še eno in še tretjo, tako da sem imel obadva žepa nabasana. Ko sem spet prislonil desko ter se izvil izza omare, sem bil zasopel in poten. Šla sva s sestro za hišo, legla sva v travo kraj plota ter sva jed-

la. Ali nisva se spogledala ves čas in tudi smejala se nisva.

Tako sva se gostila dan za dnem, pod večer, ko so se drugi podili po »mesarjevih kladah«, ko je bila mati pri sosedih, oče pa v krčmi. Občutek greha se je bil skoraj popolnoma izgubil; že sva se smejala ter govorila nebrzdano o svojem skritem početju.

Nekoč, v nedeljo po veliki maši, je odklenila mati omaro ter se je čudoma začudila.

»Sama ne vem, kaj bi to bilo! Saj je bil vrhan pehar, da so dol drčale, zdaj pa je že kar do roba usahnil! Miši jih pač ne jedo, saj ni nobena obglodana!«

Držala je pehar z obema rokama ter se je ozrla po nas vseh. Drugi so strmeli z velikimi očmi in odprtimi usti, sestra Lina je gledala v tla in je podrsavala z ного, meni je šel mraz od lic do nog in spet nazaj, počasi in težko; zdelo se mi je, da se izbira maje in da je mati zelo velika.

»Kdor je storil, povej sam!«

Molčali smo; vseh nas je bilo strah, ne strah grožnje, palice še manj, temveč nečesa neizrekljivega, daljnega, silnega.

Izpregovorila je sama sestra Lina:

»Ta je bil!«

In je pokazala s prstom name.

Mati je postavila pehar na mizo. V lastni omotici sem videl čisto, da je prebledela.

Še je vprašala:

»Kdo je bil?«

»Janez!« je rekla sestra Lina in mi je gledala naravnost v obraz.

»Kako da si naredil, še to povej!« je ukazala mati.

Noge so se mi tresle tako močno, da nisem mogel vstati. Odgovoril pa sem razločno, da sem poslušal čudoma sam svoj glas.

»Zlezel sem zad, potegnil žebelj ven, odslonil desko in otipal pehar. Že od torka, vselej pod véčer!«

Takrat se je zgodilo nekaj, kar me prešine z neznano grozo še ob spominu. Mati me ni udarila, tudi ni rekla žale besede; sedla je na klop, skrila je obraz v dlani ter je zajokala, da so tekle solze izza belih prstov. —

Sestra Lina je bila natihoma smuknila iz izbe; jaz edini sem jo videl, kljub omotici in od bolečine slepim očem. Šel sem za njo počasi, ker so mi bile noge zelo težke. Napotil sem se naravnost za hišo; tam se je bila skrila pod jasminov grm za plotom; rdeča nedeljska ruta jo je izdala. Prišel sem do nje, zgrabil jo za dolgo kito ter jo vlačil za seboj po vrtu. Ni kriknila ves čas, še zavzdihnila ne. —

V poznejšem, prevar in bridkosti polnem življenju, me je goljufala in izdala marsikatera ženska; Bog jim greh odpusti, jaz jim ga vsem do zadnjega kraja. Toda vseh učenosti najgrenkejša učenost je abecednik.

IV

Ne vem, če se otroci po naših krajih še »pogovarjajo«. Mi smo se. Nobena še tako bučna igra nam ni dala toliko čiste, globoke, skrivnostno svete rádoti, kakor tisto polglasno pogovarjanje v mraku.

Tako je bilo zmerom, da sanja človek toliko sijajnejšo luč, kolikor temnejša je noč okoli njega in v njegovem srcu. Ni treba, da bi sanjal o samem nebeškem soncu — sonce mu je lojeva sveča, mu je dremotna lučka pred podobo Matere božje. Berač, ki nima, da bi si kupil kos črnega kruha, sanja o silnem, nedosegljivem bogastvu; ali tisto bogastvo nikakor niso prekmorski milijoni, temveč je svetla desetica. Popotnik, ki gazi mrzlo žlomarico po cesarski cesti, sanja o prijaznem domu, o zakurjeni peči, o večerji na beli mizi; oj ne, on sanja o pasji kolibi, o trdi slami, o skorji kruha.

Velikokrat sem bil zamišljen in žalosten, ko sem bral o »srečni mladosti«, o »zlatih otroških dneh«. Tudi meni se je že zgodilo, da so se mi ponevedoma orosile oči ob spominu na zdavnaj minule čase, na obraze, ki jih ni več, na kraje, ki so mi bili dragi. Ali resnica je pač ta, da je svetla in hrepenenja vredna vsaka daljava, naj se

ozre človek v preteklost ali v prihodnost. Vsake sanje so porojene iz nezadovoljnosti, iz bridkosti, iz bede in trpljenja; ne samo hrepenenje po jabolkih in pomarančah, temveč tudi tisto po čisti lepoti in svetih nebesih.

Najlepše se je dalo pogovarjati pozimi, na veliki, topli peči. Zunaj je bila noč in mraz je škripal skozi okna, izba pa je bila polna sladkih pravljič, ki so nam šepetale na uho še tišje in milejše od samih naših besed. Pa da smo tudi vsi molčali, pa da se niti spogledali nismo, razumeli bi se bili vse do kraja. Bilo je kakor skupna molitev in kakor skupna pesem: če nas je sedem ali sedemdeset — molitev je ena in ena je prošnja, pesem ena in en sam je Bog. Nikoli si nismo bili tako blizu, tako bratje in sestre, kakor ob tistih svetih urah. Sredi med nami je sedel sam angel božji ter nam je pripovedoval o lepotah iz para-diža; nam pa se je zdelo, da govore naše plahe ustnice.

Nikogar ni obšla niti za trenutek pregrešna misel, da bi ne verjel pripovedkam angelskim. Pogovarjali smo se o veliki noči. Blizu je že bila in vedeli smo čisto vsi, kakšna da bo naša velika noč: prazniki brez praznikov, nedeljsko jutro brez pirhov in pomaranč, v srce muko-ma zaklenjena bridkost, za pečjo pritajene solze. Vedeli smo, da pride trda in neusmiljena, ali govorili nismo o nji, še mislili nismo nanjo. Pogovarjali smo se o drugi veliki noči, o tisti, ki je bila polna šumečega sonca, prešernega potrkavanja zvonov, dišečih, rumeno zapečenih

kolačev, rdečih pirhov, svetlih pomaranč; mati ima na glavi belo ruto in pogrinja mizo; mi sedimo po vrsti za pečjo in gledamo; oče sloni ob oknu, baše si pipo in se smeje . . . V to veliko noč smo verjeli kakor v živega Boga; tik pred nami je bila v vsem svojem sijaju. Res je ni bilo tisto leto in tudi ne prihodnje in tudi še tretje ne in nikoli ne; ali ni je bilo moči na svetu, da bi omajala našo vero. Prav nič se nismo čudili in nič nismo bili užaljeni, da ni bila potrjena naša vera, da se niso dopolnile naše sanje; morda bi se bili čudili, da se je zgodilo po besedah angelovih.

Tam nekje v podlipskih hribih, visoko v samoti, stoji pristava, ki ji pravijo Mavsarjev hrib. Le zdaleč mi je še ta hrib v spominu, troje pajčolanov je pred njim. Najrazločnejše ga vidim takega, o kakršnem smo se pogovarjali. Sila razsežen, bogat kmečki dom; nizka, zelo dolga, svetlo pobeljena in s slamo krita hiša, skednji in kašče, hlevi in kozolci, sušilnica za sadje, pisan čebelnjak; in vrtovi, vseprostrani, z brega v dolino, iz doline v breg, kolikor daleč je segel poželjivi pogled; jabolka, bela in rumena, rdeča in pisana, gladka in kosmata . . . človek ni vedel, kam bi pogledal, kje bi ugriznil. Čebele so šumele v ajdi, na nebu so prepevaje viseli škrjanci, sonce je sijalo; razsmejal in razjokal bi se človek, da bi sam ne vedel zakaj . . . Na Mavsarjevem hribu smo imeli daljno, prav daljno materino žlahto; mislim, da je

že izumrla, ali pa se je preselila v Ameriko. Dom je bil najbrž pust in žalosten in siromašen, ljudje sami skopi in trdi. Spominjam se le toliko, kakor da bi videl pred seboj izrezek oprašene podobe. Troje bosih otrok je lezlo trudoma skozi macesnov gozd po strmem blatnem bregu nizdol. Lezli so globoko sključeni, težke malhe so nosili preko rame, malhe polne jabolk. In vsi trije so jokali naglas, brez solz, kakor troje mladih živali. Čemu da so jokali, vedi sam Bog nebeški. Najmlajšemu se je spotaknilo ob korenini, butil je ob tla, jabolka so se usula iz ohlapno zavezane malhe; ko se je vzdignil, ni več jokal in tudi ni pobiral jabolk, ki so se kotalila blatna po spolzki stezi; gledal je srepo predse in čudno star je bil v obraz. Pust in mrzel je bil gozd naokoli, od sivega neba je pršil droben dež, globoko spodaj v dolini so se zbirale velike rumene luže. Samo toliko vidim. Ali te podobe ne maram. Lepši, razločnejši in vse resničnejši je oni Mavsarjev hrib, ki si ga je bilo samovoljno ustvarilo otroško hrepenenje . . .

Oj, otroško! Kaj ni dvojno tvoje in vsako življenje vse do groba? Eno na peči, drugo v sijajni daljavi? Kaj so bile vse tvoje ljubezni, kaj tvoja navdušenja in prijateljstva, tvoje pesmi in povesti, tvoje misli in sanje vse do današnjega dne? Velika noč in Mavsarjev hrib! In kaj se ne pogovarjaš spet nocoj, kakor nekdanj, ko se smehljaš tem svojih spominom in jih v vročem srcu pozdravljaš?

V

Ko sem bil dovršil drugo šolsko leto, so me napravili za ministranta. Še zdaj se mi zdi, kakor da mi je bil prepožil srce in dušo tisti omamni vonj po žlahtnem kadilu. Bil sem očiščen, vseh grehov za zmerom odvezan, oltarju samemu posvečen. Nikoli poprej in nikoli pozneje nisem bil tako miren in srečen kakor v tistem blagoslovljenem letu.

Ob novi maši, ki jo je stregel mlad in lep gospod, sem služil za malega ministranta. Prenašal sem debelo in težko evangelijsko knjigo. Pot mi je lil curkoma po vročih licih; truden nisem bil toliko, toda lačen. Takrat smo živeli ob koruznem močniku; jaz pa sem imel bistre, vsega lepega željne oči in imel sem bogate sanje.

Po maši se je okrenil mladi gospod in se je sklonil k meni, ker sem bil majhen.

»Ná še ti!«

In dal mi je svetel groš, čisto nov.

Do tiste ure še nikoli nisem imel groša v roki. O veliki noči ali o božiču sem imel krajcar, premoženje, s katerim sem natanko in skrbljivo ugibal, kaj da bi z njim. Groš je bil bogastvo, daleč onkraj ciljev in sanj. Dá se

sanjati o zlatih gradovih, dá o samih nebesih, o grošune.

Prva misel v presilnem zavzetju je bila:

»Teci k materi . . . mati se bo sama razjokala ob tolikem čudésu!«

Stopil sem iz zakristije na sončno cesto. Tam, vse okrog cerkve in še globoko pod klanec so se vrstili štanti drug za drugim. Bahavo obloženi so bili z vsemi sladkostmi tega sveta; bele platnene strehe so veselo poprftotavale v toplem vetru. Kaj vse je bilo tam! Človek, poželi si, vzemi! Pomaranče, rumene in sočne, kakor o veliki noči; piškoti, bonboni vseh sort, beli, rumeni, rdeči — kam bi posegla ta uboga roka? V veliki škatli so bili dateljni, svetili so se rosní, vabili so, temno bakreni, zapeljivi, pregrešni. Kakšni so pač dateljni v ustih?

»Saj imaš groš! Saj je tvoj ta groš, ki ga v pesti tiščiš!«

Sklonil sem se kakor pod udarcem; ko sem se ozrl plah, ni bilo nikogar, da bi bil izpregovoril tiste hudodelske besede. Šel sem dalje, po klancu nizdol; srce mi je bilo težko in žalostno, kakor nikoli; in sonce samo ni več sijalo in ljudje so bili pusti in štanti prazni.

Pod klancem sem se zaobrnil sunkoma. Tam je stalo drobno dekletce v kratkem pisanem krilu; gledalo je modro predse, z obema tenkima rokama je držala datelj, en sam datelj; meso je bilo rumeno in sočno kakor

med, kazalo se je dolgo, belo, navzdolž precepljeno jedro.

»Dajte mi dateljnov!« sem ukazal pred štantom in sem trepetal v omotici.

»Za koliko?« je vprašala debela ženska in je posegla v škatlo z mesnato, potno roko.

»Za groš . . . za čisto nov groš!«

Ko sem tako odgovoril, se mi je zdelo, da je govoril za mojim hrbtom nekdo drug, s čisto tujim, globokim in grdim glasom.

Dateljni so bili mastni, koj so se prijeli potne dlani. Pokusil sem prvega; sočno, cukreno meso se je prijelo tudi usten in zob. Izpljunil sem vse, gladko lupino, cukreno meso in precepljeno jedro. Nato sem tekkel po klanecu in tiščal v pesti vso tisto nagnusno, mastno kepo, dokler jo nisem zalučal v potok ter si umil obedve roki.

Nato sem legel v travo in sem molil, da bi umrl.

Mati je koruzni močnik, od dne do dne, od tedna do tedna; morda že več ne ve, da je bel kruh kje na svetu in jaz jem dateljne! Za groš dateljnov, teh rumenih, cukrenih! Na srcu mi je ležal kamen; težak je bil in strašen; in še solz je bilo sram, da bi mi segle v oči.

Prišel sem domov že daleč po kosilu. Mati mi je prinesla ješprenja, ki sem ga jedel rad; komaj sem pokusil, že sem položil na mizo leseno žlico, mrzel pot me je oblil curkoma po vsem životu.

»Kaj ti je?« je vzkliknila mati vsa plaha. Nisem si je upal pogledati, ker sem vedel, da bi takoj umrl, če bi videl tiste oči, ki so tako zvesto izpraševale, da se je človek izpovedal do kraja, ko sam ni vedel kako. Ali nagnila se je k meni, vzdignila mi je obraz z obema rokama in videl sem jo, vso belo, kakor od milosti božje obžarjeno.

»Mati, joj, mati!«

Udaril sem s čelom ob mizo in nisem vedel ničesar več. Ko sem se vzdramil, je bil materin obraz resen in bolan.

»Povej!« je ukazala.

In izpovedal sem se, kakor pred izpovednikom in Bogom samim.

»Dali so mi groš, čisto nov, svetel groš. Pa vam ga nisem prinesel, še povedati vam nisem mislil, zapravlil sem ga po hudobnem, dateljnov sem si kupil! Nič ne bodite jezni, saj bom umrl!«

Takrat se je zgodilo nekaj zelo čudnega. Mati me je prijela narahlo za obedve roki, šla je z menoj preko izbe v kot pod razpelo, tam me je pokrižala trikrat po vrsti.

»Ti moj fant!« je rekla. Nato je naglas zajokala, sam ne vem zakaj.

VI

Pri nas doma ni bilo pobožnjaštva, ne tistega mrkega, trdega, židovskega, ki ne rosi v vdano srce ljubezni božje, temveč vtepa s palico božji strah. Bili smo globoko verni; ne samo v meni, v nas vseh je ostal ter ostane pač do konca dni skrit oltar, pred katerim darujejo čiste misli ob veselih in žalostnih urah. Še pozno, ko me je bila že vsega opredla tuja učenost, ko se mi je bilo srce že vse razbolelo od soparnega spoznanja, se je mnogokdaj zganelo v srcu, kakor neizrekljivo sladek in gorek spomin, kakor tiha otroška molitev.

Med vsemi otroki najmanj pobožni in najmanj brzdanj so ministrantje. Domača jim je cerkev, vsakdanja jim je mašna ceremonija, tako da jih pretesna bližina oltarja ne posvečuje, temveč pohujšuje. Pokušali smo vino, za kelih namenjeno, jedli smo hostije; res da hostije še niso bile posvečene in še ni bilo v njih telesa Kristusovega; ali tega nismo vedeli in vendar nihče ni občutil greha. Bali smo se mežnarja, ne Boga. Podili smo se po temnem, prostranem podstrešju ter lovili zaspane netopirje; potrkavali smo ob petkih lepo ubrano na vse tri zvonove, da so se ljudje po Vrhniki čudoma spogledavali; če se nam

je zazdelo, smo na slepo vero pozvonili z velikim zvonom, kakor oznanja obhajilo bolniku; stare ženice so drobile proti cerkvi, šepavi mežnar je lomastil v zvonik ter spotoma grmadil prečudne kletve. V vsem takem početju je bilo samo čisto veselje, greha nič. Katekizem, ki smo se ga učili v šoli, je imel komaj toliko veljave in spoštovanja kakor abecednik. V srcih nam je bil napisan vse drug in drugačen katekizem; bil je svet im strog. Tam so bili sami neodpustljivi in v nebo vpijoči grehi, taki grehi, ki jih ni poznal šolski katekizem. Ne bil bi nikakšen greh, če bi oklestil do zadnje mladike ves Majerjev vrt; ali bil bi v nebo vpijoči greh, če bi zatožil tovariša, da je klestil. Fantje imajo svojo posebno pravico in postavo, nikjer priučeno, od nikogar zaukazano. Mislim, da jo je bil ustanovil za človeško dušo sam Bog in da so jo šele kasneje, v pohujšanih časih, izkvarili čemerni pismarji in farizeji.

Posebna je bila naša vera, nikjer priučena, od nikogar zaukazana; čisto ponevedoma je bila od vsega začetka samovoljno vzknila v srcu ter ga jo vsega prepojila. Ne da se razložiti z besedo te resnične vere; ker vsaka vera je nedopovedljiva, je brez glasu in brez telesa, kakor luč in kakor ljubezen. Pri stari materi sem bral evangelij o trpljenju Kristovem; prav nič občudovanja in nič pohlevnosti in nič hvaležnosti nisem občutil ob podobi trpečega Boga; vsa globlja in čistejša je bila moja vera: iz vse-

ga srca rad sem imel Krista, brez strahu in bolečine bi se bil dal bičati namesto njega.

Stregel sem za ministranta ob polnočnici. Mraz je škripal in grizel do mozga. Vse, kar se je godilo tisto noč, mi je daljno, so motne sanje. Domač sem bil v cerkvi, kakor na peči, kakor pod mostom; tedaj pa se je mahoma vse spremenilo, odprla so se na stežaj vrata nebeška. Ne od kora, iz daljnodaljnih krajev, iz samega paradiža so se glasile svete božične pesmi; omamljive dišave so segale v dno trepetajoče duše; cerkev se je bila razmaknila, razširila se do onkraj obzorja, do morja in čez; in vse je bila sama luč, da so me skelele oči in da mi je šlo na jok od radosti in sreče. Ko sem se vzdramil, sem bil v zakristiji; sedel sem na širokem stolu, držal sem v roki kos potice, gorke solze so me ščegetale po licih in zeblo me je.

Nevesel mi je spomin na prvo sveto obhajilo. Mnogokdaj in v mnogoterih oblikah sem že pripovedoval o tistem strašnem jutru, ali zdi se mi, da sem vselej ponevedoma in iz gole sramežljivosti zatajil resnico. Napotil sem se navsezgodaj v šolo, iz šole v cerkev. Hodil sem brez misli in brez skrbi, kakor da bi šel v gozd po gobe. Tiste molitvice sem znal gladko, da sem jih blebetal tjavendan, zraven pa mislil na Majerjeva jabolka. Še pred oltarjem se nisem domislil, da klečim pred Bogom. Z obema rokama sem držal veliko svečo; od sveče so drka-

le debele voščene kaplje in s temi kapljami sem risal bel križ na črni hrbet tovariša, ki je klečal pred menoj. Hudo mi je šlo na smeh, ker so se tovariši držali, kakor da bi imeli bonbone v ustih, po enega na vsaki strani; in poželelo se mi je, da bi zažvižgal. Tedaj sem ugledal kaplana čisto blizu, spremenjenega, neznanega; sveto svetel je bil v obraz, povešal je oči, na ustnicah je bila tiha molitev; v desnici, mrtvaško blede, je držal hostijo, klanjal se je globoko in počasi od ust do ust. Spreletel me je mrzel strah, udarilo me je trdo na srce, da sem neveren, nevreden, zavržen od začetka in na vekomaj. Samo še troje jih je bilo pred menoj; vstati sem hotel, nisem mogel. Ko sem odprl usta, se mi je zazdelo v bolni grozi, da se pačim v obraz Bogu samemu. Hostija se je prijela zob in neba, trgal sem jo s suhim jezikom, da bi jo spravil v grlo, ki je bilo tesno, kakor zaklenjeno. In ves čas sem molil v splašenih mislih: »O gospod . . . o gospod!« In ves čas mi je ležala gora na duši: »Storil si božji rop, zavržen si!« — Ko sem šel iz cerkve, sem se smejal in sem klatil jabolka ob cesti: »Saj je vseeno — zavržen si!« Tisti večer se je zgodilo prvikrat, da sem pomislil, kako bi kar na hitro končal to življenje, ki je sojeno in obsojeno.

Nevesel mi je spomin na prvo sveto obhajilo, nevesel na zadnje. Pri spovedi sem bil, duhovnik mi je dal odvezo, še roko sem mu poljubil. »Da se mu le vžgala ni, le

ne vžgala od tega judeževega poljuba!« Zlagal sem se mu bil, zatajil sem mu bil svoj greh, edini greh, ki me je bil takrat do kraja oskrunil, omrežil me vsega kakor gnusen pajek. Šel sem od spovednice daleč stran, v temno zatišje ob krstnem kamnu, blizu vrat. Tam molijo očitni grešniki, ki niso vredni, da bi klečali pred oltarjem. Pred oltarjem, razsvetljenim od nebeške gloriije, so dobivali v dar telo Kristovo moji tovariši. Kristus sam je šel mimo v svojem rdečem plašču in me ni pogledal. Stopil sem na cesto in sem bil star.

VII

Ko sem prvikrat videl smrt od blizu, se je nisem prestrašil; le motila me je, nekako v nadlego in spotiko mi je bila. Umrli je stari oče. Ležal je na visoki postelji siv in trd, črne muhe so mu sedale na oči, na splahnele ustnice. Nekdo je zaklical s čudnim glasom, v drugi izbi se je ropotoma prevrnil stol, oče je planil k postelji in je zajokal. Nikoli do tedaj ga nisem videl, da bi jokal; bilo je samo suho, presekano ihtenje brez solz. Nisem vedel, kam in kaj da bi; zunaj je deževalo curkoma; zalotil sem se ob neprijetnem občutku, da mi je zoprni tisti tihi človek, ki leži na postelji in je čisto mrtev, pa še zmerom gospodari v hiši, sega v misli in v sanje same s koščenimi prsti.

Prav tiste dni sem imel sila težko in imenitno opravilo. Oj angeli in sveti posli božji — tiste dni, ko je sedela smrt za pečjo, so udarila nebesa pečat na tega mojega življenja žalostno pismo! Prenašal sem papirje iz izbe v vežo, iz veže na podstrešje; grmadil sem v mislih silne podobe, snoval in motal v bleščečem kolobarju slavno zgodbo o Petru Klepcu. Mrtvec mi je bil napoti; povsod

sem ga videl, prerekal se z njim, kakor je bil trd in tih; nazadnje sem se skril v tesno sosedovo kamrico.

Zgodbo o Petru Klepcu nam je bil povedal v šoli učitelj; povedal pa jo je slabo, iz veselega junaka je napravil cmeravo mevžo. Ustanoviti in napisati je bilo treba vse drugo, vse mogočnejšo zgodbo. Učitelj je rekel, da je Peter Klepec izrval drevo, zato da bi razkazal svojo moč in svoje junaštvo. Kakšna moč in kakšno junaštvo pa je, če človek izruje drevo tam na lepem, ko mu tega še treba ni? Kaj pa bi s tem drevesom? Ali naj si ga zatakne za klobuk? Junaško je in Petra Klepca vredno, če zamahne z roko, da bi spodil muho, pa izpuli mimogrede kar ves gozd, ves temni Raskovec ter se začudi: »A tako! Nikar ne zamerite . . .« Ves se je spremenil Peter Klepec. Pogledal sem ga natanko in sem videl, da je cesar. Ni bil več irhasti Peter, temveč bil je cesar Janez, ki strahuje svet in vojskuje brez nehanja svoje slavne vojske. V ravni vrsti gredo po beli cesti fantje njegovi; ni jim kraja ne počitka; in vsi imajo dolge puške . . . Kam si se namestil, cesar Janez, ki so te bile kronale naše lepe, tihe misli? Kadar se povrneš, prinesi nam cekinov in lepih dni!

Še drugikrat in tretjikrat sem v tistih zgodnjih časih videl smrt in sem se ji čudil. Stopil sem nekoč kar tako v sosedovo izbo. Mračna je bila in prazna, dišalo je po vlagi. Sredi izbe je stala zibka, v zibki je ležal otrok. Tenke voščene roke so mirno ležale na rdeči odeji; lica so

bila rumena in zgrbljena, kakor usnjata; oči so bile na stežaj odprte in čisto bele. Mislil sem, da spi; ko sem ga narahlo pobožal po licih, sem videl, da je mrzel in trd. »Mrtev je!« Sklonil sem se, pogledal natanko, poslušal napeto; ni se ganil, ni dihnul. »Zares je mrtev!« Šel sem počasi iz izbe in sem se čudil, kakšne stvari da se gode na svetu. »Snoči je še vokal, zdaj pa je čisto mrtev!« Na cesti mi je prišla naproti soseda in me je vprašala: »Kaj pa Jurček? Ali spi?« — »Ne spi!« — »Kako da ne?« — »Saj je mrtev!« — Zgrabila me je za lase ter me treščila v prah. Sedel sem tam začuden in zbegan in sem poslušal jok, ki se je razlegel prav gotovo dol do Močilnika in ki je bil ves podoben pasjemu tuljenju. —

Ko se je tretjikrat prikazala smrt mojim mladim očem, me je presunila z neizrekljivo grozo. Na cesarski cesti se je bil splašil konj; penil se je, bušil v omotici z vso silo v okovani drog voza, ki je stal pozabljen kraj poti. Krvavi drob se je usul na tla. Žival se je vzpela na zadnje noge, pene so škropile iz odprtega gobca, oči so buljile velike in rdeče. Nabrala se je gruča ljudi, ki so kričali in kleli vsi vprek. Star hlapec, gologlav in golorok, je stal tik pred konjem, gledal mu v gobec ter jokal naglas. Zahropela je žival, ozrla se proti nebu. »Zdaj moli svojo zadnjo molitev!« Presekalo mi je srce kakor s sekiro. Hlapec je kričal: »Tak dajte no, ljudje božji, tak dajte no!« Kaj da je mislil, kaj da je prosil, ni vedel sam. Jaz pa sem vedel:

»Poljubite ga na penasti gobec, pokleknite preden j trpečega, lepo besedo mu dajte!« Zgrudil se je lepi konj, kakor pod neusmiljenim udarcem, še je sunkoma zaokrenil glavo in se ni več ganil. Tekel sem domov trepetajoč, ihteč; tudi sam bi bil obležal v prahu, skril se, da bi nikogar ne videl. —

Tiho gre smrt, tiho gre dekla božja. Spoznal sem jo, ko še ni bil čas spoznanja. Kasneje se mi je sanjalo mnogokdaj, da sva sedela samá v zaklenjeni izbi. Pripovedovala mi je, koliko da mi jih je bila že vzela in zakaj. »Spomni se, še zadnji pajčolan odgrni, tja poglej, ko si nosil še zeleno krilce! Okusil si bolečino, da si bil potrjen za zmerom, pripravljen na vse, kar si! Dež je bil, blato je škropilo do kolen; pod širokim dežnikom te je nosila mati v naročju, nosila za drobceno belo krsto; v tisti krsti je ležal angel božji. Občutil si me in si jokal, da se je razlegalo po Klisu! Ali več ne veš? Ali več ne veš, kako so šli, da si ostal strmeč in sam? Otrok, pomisli: prebrati si moral abecednik smrti od začetka do konca, zato da si bil vreden visoke šole, zato da si brez strahu pogledal svoji materi v tiho obličje! Ne toži, milost ti je bila dana!« —

O Bog, da bi ne bilo te visoke šole, ki leži na srcu kakor težka senca in neče stran!

VIII

Najlepša podoba mojih mladih sanj je bila Ljubljana. Vse se je razmahnilo, vse na široko razmaknilo v prsih, kadar sem pomislil nanjo. Niso mi veliko pripovedovali o nji; sam sem si bil ustanovil podobo, ki je bila sijajna brez primere. Bral sem pač tudi o cesarskem Dunaju in o drugih velikih mestih, še bolj daljnih in tujih, ki so se sončila tam nekje v praznini, onkraj sveta. Ali to so bile zgolj pravljice, pač lepe, toda izmišljene in mnogo bolj neverjetne kakor prigode in junaštva Petra Klepca. Kolikor je bilo lepote v meni, kolikor svetlobe, z vso sem bil ovenčal in obžaril Ljubljano.

In Ljubljana je v resnici bila, je živela, še prav blizu. Ob jasnih dneh sem videl njen mili, topli odsvit že z vrha Svete Trojice. Mesto samo je zakrival očem temni hrib nad Logom, občutilo pa ga je srce v ljubezni in koprnenju.

Nekoč, na svetega Alojzija dan, je bila šolska slovesnost pri Sveti Trojici. Poglavitni del slovesnosti so nam bili štruklji in češnje: vse drugo, maša, petje in pusti govori, nam je bilo le v nadlego. Učitelj mi je bil napisal dolgo pesem na čast Mariji Tereziji; pesem se mi je zde-

la na vso moč priskutna, ali naučiti sem se jo moral. Postavili so me bili na visoki zid kraj cerkve. Poletno sonce mi je bodlo s tisočnimi razbeljenimi bucikami v oči; videl nisem ničesar drugega nego eno samo silno, vesoljno svetlobo, ki je lila v mogočnih valovih od ljubljanske strani. Mislim nisem na pesem; ne slišal ne razumel nisem nobene tistih suhih, čudno smolastih besed, ki so prihajale čisto ponevedoma iz grla preko vročih usten. Edina moja misel je bila Ljubljana. Iz svetlobe se je vzdigala v vsem svojem čeznaturnem blesku. In sebe samega sem videl tam, v življenju polnem čiste lepote, same dobrote, ljubezni in sreče; ne več, nikoli več v tem hudem življenju, ki se v samoti prelija iz bridkosti v bridkost.

Vzdramil me je moj lastni molk; moj glas mi je bil kakor tenka bela nit med Ljubljano in menoj, ki se nenadoma pretrgala; ozrl sem se preplašen po ljudeh, ki so stali v črnih gručah tam spodaj ter tleskali ob dlani. Neka gospa, ki je bila napol skrita pod širokim rdečim slamnikom, dežniku podobnim, je rekla naglas:

»Tega pa dajmo v Ljubljano!«t

Nekdo me je prijel od zadaj krog pasu ter me je postavil na tla. Poznal nisem nikogar več. Od tistega trenutka se je vse in za vselej zaokrenilo v meni; oni, ki je bil poprej, se je raztopil v nič; namesto njega je živel, govo-

ril in sanjal vse kdo drug, ki mu še zdaleč ni bil podoben, še v lice ne; modrejši je bil in močnejši, ali vesel ni bil.

Hrepenenje mi je zagrenilo srce, napolnilo ga je z zlaganim bogastvom, s cekini, ki so bedočim očem velo listje. Zamrzelo mi je življenje, kakor je bilo; nikogar več nisem maral, ne matere, ne očeta, ne bratov in sester; oduren sem bil in hudoben, studil sem se sam svoji podobi, kakor da bi se neprestano gledal v ogledalu. Najbolj zagnusila pa se mi je šola; zeblo me je v tisti veliki, beli izbi, zeblo pod belim, sladkotnim obrazom učiteljevim, ki je predel svoje cukrene besede, kakor priliznjen maček. Rekli so, da sem bolan. Zares so me položili v posteljo in tam sem ležal teden dni ali koliko, ne vem. Ko sem se nekega večera vzbudil, je stala ob postelji stara mati in je držala v roki prižgano svečo, tisto pisano, v klobčič zvito, kakor jih prodajajo po božjih potih. Prišla je mati, zajokala je naglas, udarila staro mater po roki, da je padla sveča na tla ter ugasnila.

»Kaj bi rad?« me je vprašala.

»V Ljubljano bi rad!« sem rekel in sem zaspal. Ko je zjutraj belo sonce posijalo v izbo, sem bil zdrav. Neznan sladkost se mi je prelivala po telesu; čisto sam in naskrivaj sem vedel, da se je bila moja duša, ki so ji odprte ceste na vse strani, do kraja sveta, samovoljno preselela v Ljubljano in da je tam živela svoje posebno življenje, ki temu ubogemu telesu še ni bilo dodeljeno.

Jeseni tistega leta, na vernih duš dan, smo se napotili po »préšce«. »Préšce« so okrogli koruzni hlebčki, ki jih pečejo kmetje otrokom, da z dobrim delom olajšajo trpljenje dušam v vicah. Naprtili smo si malhe preko rame ter se napravili zgodaj na pot. Ko smo bili na cesarski cesti, že daleč zunaj Vrhnike, se je nebo spustilo globoko na máh in na hribe in pričelo je tiho rostiti. Rumene luže so se nabirale na poti, zrak je bil poln vlaže in plesnobe, na srca je legla mrka utrujenost; molčali smo. Ne vem, kako dolgo smo romali; hiše ni bilo že zdavnaj več nobene, in ko sem se ozrl po samoti, sem spoznal strahoma, da smo bili zašli v nepoznane kraje. Še smo šli dalje, šli, dokler nismo omahnili od čuda, od veselja in groze.

Pred nami na obzorju se je belila Ljubljana in nad Ljubljano je sijalo sonce. Kakor visoko vzpet iznad močvirja, povišan v sam nebeški sijaj, je bil tam svet. Strmeli smo zamaknjeni v luč, ki ni bila zemeljska, ni bila naša. Bose noge so se nam udirale v blato, tresli smo se od mraza, težko smo nosili polne malhe; ali v srcu je bila misel:

»V Ljubljano, naravnost v to luč, za zmerom!«

In odgovorila je druga misel, grenka in temna:

»Kako bi v to lepoto, mi iz močvirja! Kam bi, zasopli in blatni, popotni berači!«;

Ko smo se vračali, nam je bilo vsem na jok; ne spogledali se nismo ne izpregovorili besede. —

Napol v sanjah sem takrat občutil, kar sem kasneje, v trdih dneh, prepozno spoznal: vso neizprosno nasilje hrepenenja, ki vzdigne človeka zategadelj, da ga zviška trešči ob tla, ko je bil iztegnil roko, da poseže po zvezdi.

IX

Šola je bila moj najhujši sovražnik. Še zdaj sem take misli, da so za zmerom zavržene in izgubljene vse brezštevilne ure, ki sem jih zehaje predolgočasil na ogojeni klopi, pred učiteljem, ki ga nisem maral. Učitelj mi je bil zoprn edinole zato, ker je bil učitelj. Če bi se bil pogovarjal z njim doma ali na cesti, bi ga imel najbrž od srca rad. Priskutnost šolska je bila v ozračju, je bila v vzduhu, ki je smrdel po plesnobi, po cmakasti zapovedi: »Roke na klop!« Sošolci, tudi moji najljubši prijatelji, so se mi zdeli v šoli čisto izpremenjeni, komaj da so prestopili prag; dišali so po plesnobi, v obraz so bili bledikasti, čemerni in hinavski. Morda sem bil tako izpremenjen tudi sam. Dobrega tovariša sem imel, ljubeznivega, blagega fanta; ko je stopil iz šole, je raztrgal in razcefral na drobne kosce vse šolske knjige ter jih pomen-dral v blato.

Kar me je veselilo in modrililo, ni smelo biti v nobenem stiku s šolo. Knjiga, ki mi jo je priporočil učitelj, je izgubila takoj vsako veljavo; bral sem jo, če sem jo brati moral; kajti že je dišala po plesnobi. Imel sem grd občutek, da je šola z vsemi svojimi pritiklinami ena sama

velika krivica, ki je nihče ni bil nalašč postavil na svet, temveč je kakor podedovan greh, od vsega začetka po-nevedoma storjen in od roda do roda neusmiljeno kaz-novan. Ječa in prisilna delavnica klestita odraslo drevje, šola pa krivenči, pretvarja in pači voljne mladike, tako da jablan ni več jablan, temveč zopernaturna spaka. Kdor je bil kdaj okusil ječo, sanja še v poznih letih vzdihovaje o zaklenjenih durih, o trdi postelji, o samotnih nočeh; človek sanja o zdavnaj preboleli bolezni; najhujše pa so šolske sanje, ki preganjajo siromaka do sivih las in do smrti.

Bela cesta, polje in gozd, skriti lazi in dremotni gaji — tam je življenje, posuto s pisanimi sanjami, kakor loka s cvetjem. Pozdravljen, tihi Močilnik, ti kapelica vrhniška! Koliko sanj počiva v tvojem naročju! Niso pokopane, ne spe nevzbudno; pozdravijo me smehljaje, šepečejo mi ljube besede, kadar jih pokličem. Nerazločne pesmi so, zdavne melodije, ki jih je bil človek poslušal v onem prejšnjem življenju in ki časih ponoči zapoje v duši. Komaj zaslišim tiste pesmi, stoji pred mano, še ob spominu trepetajočim, nadzemeljsko lep obraz, stoji ženska. Črno je oblečena; bela, ozka lica so prežeta s svetlobo in toploto, kakor da gori v njenem srcu tiha luč. Ustnice so stisnjene, tenka grba je med obrvmi, rjave in rosne oči gledajo zamišljeno. Ni strogosti na obrazu, mirna, vdana milina je, odsvit večerne zarje, ki je še trepetala viso-

ko gori na pobočju sivih skal, nad dremajočim, hladnim Močilnikom. Ozrla se ni name — kako bi pač? — šla je dalje z neslišnimi koraki. Zaskolela me je v srcu neznan bolečina; ali kakor je bila silna, ne izpustil bi je bil, jokal bi za njo in bi jo klical.

Povsod sem videl njeno podobo; največkrat sem mislil nanjo v šoli, s tisto pobožnostjo, kakor misli jetnik na svetlo, visoko sonce. Učiteljev glas, plesnobni vzduh, zategnjeno, nosljajoče blebetanje sošolcev, solzave, mrkogledih naukov polne povesti iz berila — vse je kapalo neprestano, kakor gnusne črne kaplje v čisto posodo mojih sanj; prav tako mi je bilo, kakor da bi mi ob lepem dnevu curljala rumena lužnica v čevlje.

V onih časih se je zgodilo z menoj nekaj neznanega, kar mi je dušo s trdo silo potisnilo k tlom. Zapazil sem, da so moje sestre tudi ženske; pogled mi je uhajal k njim, radoveden in plah, poln sramu in gnusa. Zdelo se mi je ogabno in pregrešno, da so ženske. Videl sem ženske povsod, na polju, na cesti, v cerkvi, kakor da je bil sam hudi duh začaral moje oči, da niso ne iskale ne ugledale drugega ničesar več. Videl sem jih nage, brezramno razgaljene. Zavedal sem se v svoji grozi, da ni zunaj kje ta črni greh, da je v meni samem. Kadar sem v tesni samoti, v bolečini in strahu prosil usmiljenja, sem klical tisti beli obraz; in prikazal se je blag, od večerne zarje obžarjen.

Komaj da sem še mislil na sijajno Ljubljano; mislil sem edinole na beg; ali v Ljubljano, ali na cesarski Dunaj, ali kamorkoli, samo da bi še spomina več ne bilo na to gnusobo, ki ji pravijo življenje. Bil sem sam, zaklepal sem verno svoje misli, ne bil bi jih razodel še ogledalu ne.

Mati mi je rekla »spetka«, to pomeni blizu toliko, kolikor »skisana mevža«. Napravila se je ter šla z menoj k zdravniku, staroverskemu padarju. Tlesknil me je z debelim prstom po glavi ter me je pogledal osorno od vrha do tal.

»Kaj pa bi s tem fantom? Nikar ga ne gonite v šolo, saj tako ne bo živel; ves krmežljiv je in spetkast!«

Pomislil je, nazadnje pa je rekel:

»Kakšnemu vrtnarju ga dajte, kakšnemu vrtnarju!«

Mati me je zgrabila pod pazduho ter me je potegnila sunkoma iz padarjeve sobe.

Zvečer tistega dne sem se napotil v Močilnik in še dalje, v globoko Rétovej. Molčal je črni gaj; pod vrbami je v svojih lepih sanjah šepetala Ljubija; ali njeno šepetanje je bilo tišje od molka samega. Legel sem v rosno travo, gledal v zvezde, ki so mi, bele in vesele, čudežno poplesavale pred objokanimi očmi.

»Ne v Ljubljano, prav nikamor ne! Vam, zvezde, to visoko nebo, meni ta rosna trava, meni pusti grob!«

Jokal sem kar tako, brez razločne misli, brez hude bolečine. Nisem še zaspal, ko se je dramilo kraj mene že vse polno sanj.

Vrtnar sem bil. Ne premeril bi svojega vrta ne na to ne na ono stran, če bi hodil dan hoda.

Takih cvetic ne rodi zemlja; utrgal sem jih bil na nebu, kar izmed zvezd, ob beli stezi, ki drži do Rima.

In ona je bila vrtnarica, lepša od same Matere božje.

X

Kaj so štrbonclji? Jaz jim ne vem učenega imena. Štrbonclji so tiste zgodnje modrikaste, nadvse sladke in tako drobne slive, da časih niso večje od trnovk in da jih stisneš po dvanajst v eno pest. Zdaj imam rajši jabolka in breskve; v onih dneh, idealov polnih, pa so mi bili štrbonclji sad paradiža. Ah, bili so mi Evin sad, začetek greha in pogubljenja. Naklatil sem jih bil vrhano perišče, in ko sem jih za plotom, v senci varuhinji, pozobal vse do kraja, sem jim zložil pesem na čast.

Tako se je bila pričela moja trnova pismarska pot. Ne spominjam se več, kako da sem bil štrbonclje rimal; ali zdeli so se mi rimanja vredni in rimal sem jih. Snov ni bila poetična, vsaj ne po nazorih in naukih poetov samih. Ali mlad človek je nepokvarjen in ne opeva Lavre, ki je ne pozna, temveč štrbonclje, ki jih ljubi. Šele kasneje, ko oblati človeka življenje, ko ga zastrupi hinavščina, začne zaradi tolažbe lagati samemu sebi ter opevati Lavro, kadar si poželi štrboncljev.

Pesmi, ki so bile v šolskem berilu, so se mi gnusile vse od kraja do konca. Za vsako se mi je zdelo, da jo je bil svojim paglavcem napisal Tiček, tisti stari, hromi Tiček,

ki je v starodavnih časih s šibo vtepal vrhniškim samosrajčnikom abecednik in katekizem. Vsaka šolska pesem je imela na koncu riman repèk, ki je bil čisto podoben učiteljevemu kazalcu: »Roke na klop!« Otroci, o katerih sem bral, so bili sila pobožni in potuhnjeni; če bi takega srečal na cesti, bi ga naklestil nalašč, samo da bi se še malo bolj cmeril, kakor je bil že tako ves zacmerjen. Ko sem bral povest o pridnem Janezku in hudobnem Mihcu, sem bil z vsem srcem za Mihca; bil je fant, Janezek pa mevža. Pesem o mravlji in kobilici mi je bila enkrat za vselej prignusila mravljo; podobna se mi je zdela stari, brezzobi, skopuški teti, ki zaklepa v skrinjo svoje plesnive krajcarje; toda kobilica mi je bila vesel godec, ki prepeva pod božjim soncem, kakor mu je bilo dano, in se ne meni prav nič za dolgi učiteljev kazalec.

Vse nekaj drugega in drugačnega so bile knjige, ki sem jih bral doma; bral pa sem vse, kar sem razumel in česar nisem. Zdelo se mi je časih, da gledam skozi pajčolan, ki ga ni moči odgrniti. Tam zadaj se gibljejo sence, ki govore svoj jezik, mislijo svoje misli, žive čisto svoje življenje. Resnični ljudje so, ali vendar popolnoma drugačni od mene, kakor da bi imeli svoje domove na luni ali na soncu. Tesno mi je bilo, ker nisem mogel do njih tako blizu, da bi jih otipal. S trepetajočo radostjo, s čudom in strahom, vse hkrati, sem bral lepo povest o »desetem bratu«. Dvomil nisem kar nič, da se je vse tis-

to, kar je bilo tam napisano, po resnici vršilo. Ali kje se je vršilo, kje so tisti ljudje, vsi obžarjeni od svetlobe, neznane nam ubogim, po teh pustih krajih tavajočim?

Nekoč sem se bil napotil iz Močilnika še dalje, na ono stran proti Rétovju. Sončen dan je bil; goste vroče svetlobe toliko, da bi človek razprostrl roke, vzdignil se in plaval v nji. Zdelo se mi je celo, da podrkávajo sončne kaplje ob vejah, ob deblih ter kapajo tiho v zeleno travo. Zasenčil sem oči z dlanjo in pogledal onkraj širokih voda, v migljajoči sijaj. Po beli stezi, posuti ne s peskom, temveč z gorečimi biseri, je počasi prihajala ženska, tudi sama vsa belo goreča, kakor da bi luč ne sijala nanjo od nebes, temveč od samih njenih lic, iz razžarelih oči, od belega slamnika in od metuljega oblačila. Od te strani je prav tako počasi prihajal mož in se je nameril čez mostič na ono stran. Tudi on je bil ves bel; golglav je bil in žarki so se poigravali v njegovih pšeničnih kodrih. Onkraj mostiča na biserni stezi sta se sešla; koj sta se objela in poljubila, nato sta, obadva bela, še zmerom svetla, tiho utonila v senco. Legel sem v travo in sem trepetal; čudežno razodetje me je bilo vsega prešinilo.

»Saj so tisti ljudje, tu pred menoj so, vse krog mene hodijo, govore in ljubijo; le te moje zastrte oči jih ne vidijo, le ta moja blodna pamet jih spoznati ne more! In vse, kar je napisano, je res; le daleč je, predaleč za te uboge noge, ki ne smejo nikamor!«

Bližje so mi bile mahoma tiste gladke, sladke vzdihujoče pesmi, ki sem jih bral v »Zvonu«. Tako govore tisti belo goreči ljudje, ki se poljubujejo na bisernih stezah in v skritih sencah. Tako vzdihujejo. Ali čemu vzdihujejo, ko so vsi v belih oblačilih paradiža, in kako je mogoče, da to svoje vzdihovanje vežejo v tako sladke besede, ki cingljajo kakor zvončki? Bližji so mi bili ti zvončki, ali božali so le uho, srca niso presunili, čeprav se jim je željno odpiralo na stežaj.

Kajti vse druga je bila moja edina in prava pesem, tista, ki jo je bil nebeški Bog od vsega začetka vsadil v moje srce in v srce vsakega človeka. Kadar sem ob mraku ležal v travi in gledal v zvezde, so kapali tenki, svetli zvoki moje pesmi od zvezd, kaplja do kaplje. Rado bi jim bilo odgovarjalo srce v razločnih, ljubeznivili besedah; ali moglo ni tedaj, ni moglo kasneje in nikoli ne bo. V tisti globočini, kjer je radost bolest in bolest radost, tam, kjer je bil Bog izpričal večnost človeške duše, tam je molk. —

Nekoč, ko sem že dremal in je bila v izbi tema, se je oglasila mati šepetaje in je rekla očetu:

»Čemu pa mu nosiš takih knjig, ki niso zanj?«

»Naj bere, da bo vsaj brati znal; saj ne razume!«

Nato sta umolknila. Jaz dolgo nisem zaspal in vroče mi je bilo po vsem telesu.

»Kje je tisto, kaj je tisto, česar ne razumem?«

XI

S laboten sem bil, preveč zasanjan, preveč samovoljen, za hlapčevsko delo neporaben. Mesec dni ali še ne sem bil za pastirja pri sosedu, ki mi je dal za plačilo obilen kos kruha na dan. Krave so uhajale v deteljo in v hosto; pozabil sem nanje, ležal sem v travi pod tepko in gledal oblake, ki so beli in bežni leteli preko neba. Moje pastirovanje je bilo brž pri kraju. Nato so me hoteli napraviti za vrtnarja . . . Mili Bog, da bi se bilo zares tako zaobrnilo! Kod bi danes plavala moja barka? Še tam pod vrbami, v hladnem Rétoevju, po tihi, zeleni Ljubiji; od tenkih lističev, od prožnih mladik bi rosile name sončne kaplje, poslanci nebeški. Moje srce bi bilo čisto, moje življenje brez zlega; oboje bi bilo kakor večerna molitev otroka. Morda je bilo potrebno, da se je zgodilo drugače, presoditi ne morem; bilka na senožeti ne ve, čemu da je bila potrebna njena prezgodnja in nasilna smrt. —

Vse do zadnjih dni mi je bila moja selitev v Ljubljano kakor bajka, ki se bo nazadnje zares dopolnila, ali šele tam nekda v daljni večnosti, komaj upanju in strahu dosegljivi. Tudi pozneje se mi je se mnogokdaj primerilo, da se mi je zdela stvar, ki je trdo posegla v moje živ-

ljenje, toliko bolj daljna, kolikor imenitnejša in kolikor bližja je bila, dokler ni stala v vsi svoji strahoti tik pred menoj presenečenim. Ljubljanska bajka je bila nenadoma resnica, daljna misel je bila utelešena in ni bila več lepa.

Ob uri slovesa spozna človek človeka, vidi mu globoko v oči, kakor nikoli poprej. Ob uri slovesa sem spoznal ljudi, ki so mi bili bližnji, spoznal sem kraj, v katerem sem živel. Ugledal sem ljudi, ki sem jih pač poznal že zmalega, pa se mi je zazdelo, da jih vidim prvič. Kakor da so vsi prej spali, okamneli, neživi, pa so se mahoma začeli gibati, začeli hoditi, gledati, smejati se, govoriti naglas. Tako blizu in tesno sem živel med njimi in v njih, da jih nisem ne videl ne čutil; zdaj, ko se je napela nit med nami in je bila že skoraj presekana, sem jim na stežaj zastrmel v obraz. In bilo mi je, da so me tudi oni sami bili šele pravkar spoznali, da me gledajo šele zdaj, kakor jih gledam jaz, in da šele zdaj govore z menoj po človeško. Nekaj prav posebnega, nerazumljivega me je sila težilo: da sem delal vsem tem ljudem krivico že od začetka, da sem jih žalil, ko mi niso nikoli storili zlega. Planili so mi na srce grehi, ki se jih prej nisem zavedal, ki so se mi zdeli zgolj prešerne šale, vesele zabavljice. Debela, solzava štacunarka mi je dala vsako nedeljo velik škrnicelj bonbonov, zato ker sem »tako pobožno molil«; za plačilo sem jo s frčade farne cerkve

obmetaval z netopirjimi odpadki. In tista pobožna molitev je bila bogokletstvo; kadar sem se pred oltarjem okrenil do ljudi, sem gledal po svetniško; kadar pa sem jim pokazal hrbet, sem se pačil, zato da se je sosed-ministrant smejal ter je bil nato v zakristiji zlasan. Na vsaki moji besedi, na vsem mojem nehanju je bila pega, je bil greh. Časih, ko sem klečal v spovednici, nisem vedel, kaj da bi povedal. Moje življenje in ravnanje se mi je zdelo nedolžno in čisto, kakor njiva tam na Klisu. Zdaj sem občutil v grozi, da je bila vsaka bilka greh, na tisoče, brez števila. Poglavitni greh pa je bila nehvaležnost.

Ne samo ljudem, tudi krajem sem bil nehvaležen; domu in cesti; polju, gozdu, nebu samemu, soncu in zvezdam. Oživel je vse; cesta je izpregovorila, polje je zapelo. Šel sem v Močilnik, v zibel moje ljubezni in sem strmeč in osramočen poslušal njegovo očitiranje: »Dal sem ti sanj, kaj si mi dal zanje? Še videl me nisi, ne me pobožal z vdano mislijo!« — Šel sem čez klanec k Sveti Trojici; podobe križevega pota so gledale name, gledala sta name velika angela na pročelju. »Tod si hodil; kadar si stopil, kamor si se ozrl, kakor si dihnili, vselej si sprejel božji dar; kdaj si molil zahvalno molitev, če s srcem ne, vsaj z ustnicami?« — Očitala mi je cesta, očitala sta mi loka in potok; še na mesarjeve klade sem se spomnil in na enajsto šolo pod mostom. Kar sem pogledal, česar se domislil, je zadobilo vse novo živo lice,

je govorilo z menoj vse drugače, vse bolj razločno; gluh sem bil, le v sanjah sem poslušal zamolklo šepetanje; vzdramil sem se in budne besede so bile preglasne, bolele so me in bal sem se jih.

Ves tisti čas, vse tiste žalostne, zbegane poslednje dni, polne nemira in zastrte bojazni, je ležala na moji duši koprneča želja po odpuščanju, po tolažbi, po ljubeznivi besedi. Še kamen na cesti bi bil ogovoril ter bi ga prosil, da mi poreče: »Pojdi z veselim srcem in kmalu se povrni!« — Hodil sem tod in ondod, begal vse križem, kakor sila zaposlen, in nisem vedel, kod in čemu da sem hodil. Občutil sem, da sem bil nekaj zamudil, nekaj pozabil, nekaj nadvse važnega in imenitnega. Takrat si tega občutka nisem mogel razložiti in tudi utegnil nisem, da bi si ga razlagal. Šele kasneje, prav kmalu kasneje me je v najhujši bridkosti presunilo: »Ničesar nisi videl, nikogar nisi ljubil, nisi živel; samopašen si se bil zaklenil v svoje puste misli!«

Na predvečer poslednjega dne sem sedel ob oknu ter bral še enkrat tisto lepo poglavje v »Desetem bratu«, kjer roma junak mladenič, poln upanja, pričakovanja in tihe bojazni skozi senčni gaj proti novemu, neznanemu domovanju. Pot se mi je zdela podobna tisti, ki se vije z Vrhniko proti bistriškemu gradu. Položil sem knjigo na okno, ves truden od nemira, bolan od pričakovanja.

Ustne so mi bile suhe, v želodcu mi je ležalo kakor kamen; pa nisem bil ne lačen ne žejen.

Mati je stopila v izbo; spominjam se, da je vselej odprla duri tako tiho in obzirno, kakor da je prišla k neprijaznemu sosedu.

Ko me je pogledala z objokanimi, zapaljenimi očmi, mi je prerezal srce oster nož naravnost počez.

»Ničesar nisi videl, nikogar nisi ljubil!«

In nikoli dotlej mi ni bilo udarilo na dušo s tako trdo, neusmiljeno silo, da sem zavržen grešnik. —

XII

Znanec mi je pravil, kdaj in kako da je bil spoznal svojega očeta. Ob mrtvaški postelji. Oče je ležal tam, črno oblečen, v lica bel in trd ali nenavadno lep, ves pomlajen. Desno oko je bilo zatisnjeno, levo pa napol odprto; skozi špranjo, izpod gostih črnih vejic je gledal obli rob rjave punčice, gledal živo in naravnost v vsakogar, kdorkoli je stopil v izbo in kjerkoli je stal. Sklonil se je sin k očetu in v tistem trenutku je bil v lica prav tako trd in bled. Napol odprtega očesa pogled mu je rekel mirno in ljubeznivo: »Poglej me zvesto, ki me še nikoli nisi videl!« In sin je spoznal, da se je bila prelila gorka kri očetova do zadnje kaplje na brezčuten kamen.

Na predvečer moje selitve v Ljubljano je stopila mati čez prag in mi je pogledala v lice; v tistem samem pogledu sem spoznal njo, ves svoj dom in svoje življenje od rojstva.

Kar je bilo do tega trenutka, je bilo življenje v zraku, v vetru, v sončni luči, med zvezdami, v pesmi škrjanca in v vonju ajde, vsepovsod je bilo, samo ne med ljudmi, samo ne doma med črnimi stenami. Zdaj, v enem sa-

mem pogledu, v enem samem hipu je bilo mahonia vse razodeto, nasilno, neusmiljeno.

Dolgo je stala mati na pragu, ali pa se mi je dolgo zdelo; in me je gledala naravnost kakor gleda sama smrt ali sam Bog. Iz mojega presekanega srca ni bilo besede, komaj da je nepriklicana šinila preko suhih ustnic:

»Saj ne maram v Ljubljano! Mati, saj ne maram!«

Nenadoma je bil njen pogled ves drug, ves miren, kakor da se je razgledavala po cesti.

»Zdaj boš večerjal!«

Stala je v izbi, ozrla se še naokoli, kakor da bi hotela reči nekaj drugega, nekaj resničnega. Nazadnje je rekla še enkrat tako tiho, kakor da je mislila vse nekam drugam:

»Zdaj boš večerjal!«

In je šla; tako, kakor gre mati, ki je zvest suženj svojih otrok: tiho in plaho.

Vse mi je bilo odkrito, planilo je v strašni goloti pred oči.

»Nikogar nisi ljubil; še matere ne, še nje ne, te svetnice!«

Da bi vsaj ne bila rekla: »Zdaj boš večerjal!« Kajti rekla je s to besedo: »Večerjal boš, jaz ne bom; mojo kri in moje solze boš večerjal!«

Spoznanje me je grobo sunilo ob tla. Ugledal in zaslišal sem tik pred seboj stvari, mimo katerih sem hodil prej slepec in gluhec.

»Kar béži!« je reklo v meni.

Kar béži iz teh krajev trohnobe in smrti! Kajti vse, kar je bilo — trohnoba in smrt! Na vsakem koncu kruha materina solza; v vsakem pogledu tiho očitanje; z vsako besedo grenek vzdih. Življenje, od ure do ure, od dne do dne, od vekomaj do vekomaj, zmerom enakomerno, vse to življenje suženjska miloščina, mimogrede ob jarek vržena! In še za to miloščino hvali Boga, hvali ga za ta koruzni močnik!

V teh grenkih mislih pa je bil Bog sam s svojo ljubeznijo.

Svoje najbližje, ki sem jih do tega hipa komaj zdaleč poznal, sem ugledal nenadoma v topli, jasni, ljubeznivi luči, da bi jih po vrsti objel in poljubil ter jih prosil odpuščanja. Šele ob žaru ljubezni zagleda človek vse mnogoštevilne črne pege na svoji duši. Nobena ne ostane skrita, nobena ni pozabljena, niti ena se ne da za zmerom izbrisati. Spovednik odpušča grehe in daje odvezo, srce samo pa ne odpusti nikoli in ničesar, pozna edinole v nebo vpijoče grehe, »ki ne bodo odpuščeni ne na tem in ne na onem svetu«. Srce ima svoj poseben katekizem; kar je v šoli in v cerkvi smrtni greh, je srcu vesela prigo-

da; toda smrtnih grehov, ki jih verno zapisuje srce, ni v šolskem katekizmu.

Pil sem v zakristiji mašno vino iz keliha; to ni bil greh, srce ga ni zapisalo. Večerjal sem in nisem pomislil na mater, ki je sedela zunaj na pragu in ni večerjala; to je bil smrtni greh.

In še to pravično srce samo je polno hinavščine; še sodnik je grešnik. Kadar zapisuje grehe, mu je to zapisovanje milo in sladko opravilo; prijetne solze toči ob svoji lastni pravičnosti. Spoznanje nehvaležnosti me je bolelo do krvi, ali ob tisti bolečini se mi je stresalo vse telo v sladkem drgetu. Kajti greh mi je bil pokazal lepoto, ki sem jo žalil, dobrotnost, ki je nisem ljubil.

Veliko prenese človek, to vem sam; par konj bi ne zvleklo tovora, ki ga nosi na plečih že otrok. Ali da se dá trpeti toliko in tako dolgo, kakor je trpela moja mati, je bil čudež, ki si ga še zdaj ne morem natanko razložiti. Žena je devetkrat močnejša od moža, mati pa devetkrat devetdesetkrat. Če bi bil rekel svoji materi, da naj mi za ped odmakne Ljubljanski vrh, zato ker preveč tišči na Močilnik, bi ga bila najbrž zares odmaknila. Bog daje materam čudne uganke. Na primer: kako bi se pripravilo kosilo za osmero ljudi, če ni groša v hiši in če ne da štacunar niti soli na upanje? Kosilo je na mizi. Skrivnostno gre življenje dalje od dne do dne in se ne ustavi. Strma in grapava je pot, težek je voz; na vozu sede otroci,

osmero jih je; jedó in pijó, smejó se in kričé; mati je vprežena; če bi se odpočila, če bi stopila prepočasi, bi ji švrknilo preko sključenih pleč: »Hej, potegni!« Tam kje pod visokim klancem omahne. Omahne in umrje. In še umreti jo je sram; zdi se ji, da je storila krivico tistim, ki so živeli od njenega življenja. —

Dolgo v noč nisem zaspal. Oče in mati sta bedela. Oče je šival mojo obleko, mati je gladila in spravljala moje perilo. Vroče in zatohlo je bilo v izbi.

»Naj bi šel rajši za hlapca!« je rekel oče. Mati je molčala.

Ko sta upihnila luč, je žarko zasvetil mesec skozi okno; tako bela in sijajna je bila mesečina, da bi bil lahko bral ob nji. Vedel sem, da bo treba zgodaj vstati, zato sem zatisnil oči, da bi zaspal. Kadar jih nisem klical, so potrkale sanje same na trepalnice in toliko jih je bilo, da sem izbiral med najslajšimi; ali kadar sem jih vabil in prosil, ni bilo glasu od nikoder. Pusto in težko mi je bilo srce.

Okrenil sem se, da bi zastrl okno, ker mi je sijala rezka mesečina še skozi trepalnice. Ugledal sem mater, ki je klečala ob svoji postelji. V mesečini je bil njen obraz bel in čist, kakor od kamna. Tudi ona se je ozrla name.

»Kaj ne spiš?«

»Ne morem!«

Vstala je, stopila k meni ter me pokrižala; koj nato sem zaspal. Ko sem se ob rani zori vzdramil, sem imel lica vsa mokra od solz. —

XIII

Karkoli je človek kdaj mislil in občutil, ne izgine brez sledu. Tiste štiri stene, med katerimi je živel en sam dan ali deset let, so na gosto popisane z njegovo pisavo; kadar se vrne, spozna pisavo, razloči besede in je mahoma tisti, kakor je bil. Noben vzклик ne izgine, noben vzdih, nobena solza in noben smehljaj. Roka božja piše sproti povest človeka, kleše jo v kamen.

Če hodiš po cesti, po kateri si romal pred zdavnimi leti, še v zgodnji mladosti, cveto ob vsi poti spomini, tako živi, da se nekdanja ura ponevedoma zlije z zdanko; še si tisti, kakor si, in hkrati si tisti, ki je bil. Bolečina prejšnjih dni se združi z ono, ki jo nosiš s seboj — smehljaje se objame dvoje lepih sestra. Minola in zdanka bridkost je v smehljaju ublažena, umirjena, od velikonočnega sonca obžarjena.

Vsa pokrajina ob cesti, ki drži z Vrhniko v Ljubljano, je posuta s spominskim cvetjem, kamorkoli se ozrem. Z mojimi besedami me pozdravljajo zeleni holmi na levi, na desni prepeva moje pesmi prostrani mah. Še vsak kanton kraj ceste je moj prisrčni prijatelj ter mi pripoveduje vesele in žalostne zgodbe.

To je bila prva pot.

»Vstani!« sem zaslišal glas iz daljave.

Mati je stala kraj postelje, pogledal sem jo ves prestrašen.

»Kaj že?«

Zgodnje jutro je bilo, jesensko jutro, megleno in hladno. Truden sem bil, razmučen, rad bi spal.

»Kaj že?«

Vse veselo pričakovanje, vse prešerno zaupanje, vse sanje o velikem življenju, vse se je do kraja raztopilo v rosi jesenskega jutra. Duša se ti je bila koprneča, ponosna in pogumna vzdignila do bleščečega vrha gore; ko zaslišiš zvonki ukaz: »Pojdi!« — omahneš in trepečeš:

»Kaj že?«

Dišeča kava je bila na mizi, zraven skodelice bel kruh. Oblačil sem se počasi in zlovoljen. Sveže perilo se mi je zdelo mrzlo in trdo, novo oblačilo preohlapno, težko in nerodno. Sam sebi sem bil tuj in grd, kakor da sem bil še kožo in misli in srce preoblekel. Oni drugi je bil tam pri Sveti Trojici in v Močilniku in v Rétovju; ta, ki sedi v novi obleki za mizo in pije dišečo kavo in lomi bel kruh, nima ne radosti ne žalosti; zavržen kamen je. Čisto na dnu je kljuvalo neprestano in hitro, so šepetale besede, ki so bile tako plahe, da si niso upale klicati naglas. Če živi osat ob kolovozu, kako da bi kamen ne živel?

Voz je ropotaje ustavil pred hišo.

»Ali bo kaj?« je poklical voznik.

Cule so bile pripravljene.

»Pojdimo v božjem imenu!« je rekla mati.

Toliko, da smo si segli v roko z očetom, z brati in sestrami; takega nismo bili vajeni, tudi ne da bi se poljubavali, se lizali ter se cmerili za vsak nič. Kar je, to je; vse drugo bodi zaklenjeno in se ne prikaži nikomur! Drevo ne stoka in ne vpije, če mu sekaš vejo za vejo od živega debla; še ne umrje ne vselej.

Voznik je bil drobnikast, zmerom v dve gube sključen, hudo godrnjav človek; rekli smo mu Striček. Če še živi, mu daj Bog dočakati sto let in čez; če pa je umrl, mu izlij usmiljena roka ob vsaki sedmini čašo vina na grob! Marsikdaj je capljajočega študenta ob slabem vremenu za vbogajme stlačil med cule in žaklje.

Zadnja potnika sva bila; voz je bil do kraja naložen in nabasan, voznik je pognal.

Čudo božje — Vrhnika, ti gosposko, nedeljsko dekle, kako si daljnolepa! Jaz, ki sem ves tvoj, sem te gledal s široko odprtimi očmi, videl pa te nisem nikoli; še zdaj te gledam, kakor da bi se mi bleščalo, kakor da bi le zdaj pa zdaj, migljaje in trepetaje, zablisnil tvoj beli sijaj iz daljine!

Ko se je zibal voz počasi in ropotaje skozi trg, se mi je zdelo, da se vozimo po čisto tujem kraju. Cerkev svetega Lenarta sem pogledal začuden, kakor da se je bila

šele v tistem trenutku vzdignila iz tal ter se plaho stisnila pod klanec. Cesta se mi je zdela zelo široka in kakor za procesijo pometena; hiše so bile visoke, bele in tihe. Na obeh straneh so molčali vrtovi, do vrha ograjeni in zastraženi, da bi jih ne motil nevreden popotnik še z nečistim pogledom ne. Kdo se izprehaja tam po samotnih gredah, pod brezkončnimi sencami?

Na dušo mi je takrat legla žalost, široka in tiha, kakor to ravno polje. Bila je njiva, ki jo je Bog kasneje bogato posejal; bila je odprta shramba, ki jo je Bog do vrha napolnil; bil je začetek poti, ki se je po klancih in nižinah in samotah vila brez kraja . . . Kadar se spomnim na tisto vožnjo, me zgrabi bolečina, ki ji drugače ne maram dati besede. Vrhniški otrok bi ne smel po svetu, bi ne smel med tuje ljudi. Že navsezgodaj se ga drži tisti oklep ošabnosti, samozavesti in vsegavednosti, ki mu dela nerodo ob vsakem koraku in vse žive dni. Milost božja — pod tem donkihotskim oklepom trepeče nebogljen otrok! Prešernost njegova je kakor slovenska pesem, ki se smeje naglas, zato da bi zatajila ihtenje.

*Je pa davi slanca pala
na zelene travnike,
je vso travco pomorila,
vse te žlahtne rožice . . .*

Pa kaj io nam, ki smo Vrhničani!

Tra-la la-la la-la lom . . .

Zgrudil se je vitez v junaškem turnirju. »Umr! je mož!« Kaj še — umrl je otrok! Odprite vizir — kri je že črna in trda, na golih licih pa se še niso posušile solze! —

Vso pot nisva govorila z materjo nobene besede, gledala sva obadva naravnost. Počivali smo skoraj pred vsako krčmo; konja sta zavila kar sama ter se ustavila, kjer je bilo treba.

»Peš bi človek prej prišel!« so se jezile ženske.

»Pa bi bile šle peš!« je rekel Striček.

Že se mi je zdelo, da slišim zamolklo bučanje, ki se bliža in je zmerom silnejše. Kamen, ki je bil v mojem srcu, se je zganil, da me je zbolelo. Kar nenadoma so se vzdignile tik pred nami ogromne hiše, begali so ljudje vse križem, zasopli in brezumni, jadrno so drčali vozovi na vse strani, široko zevajoč, nagnusno hropeč nas je pogoltnilo mesto, meni prestrašenemu neusmiljeno in grozno v svoji črni brezmejnosti.

»Nazaj, mati, nazaj!«

Nikoli več!

XIV

Ko sem pisal prvo poglavje teh spominov, nisem nameraval nič višjega kakor prijetno zabavati sam sebe in še koga drugega poleg. Hotel sem ogrniti svoji zgodnji mladosti haljo Pierrotovo. Ali koj sem začutil, da bi tako ravnanje ne bilo spodobno. Zazdelo se mi je, da imam živega otroka pred seboj, da ga božam po kuštravih laseh, mu gledam v velike, svetle oči in govorim po domače z njim. Prvo in poglavitno, kar otrok zahteva od tebe in kar mu moraš dati, pa je spoštovanje. Kadar se ti zdi otroško početje nespametno in brezkoristno, tedaj premisli, da se zdi otroku tvoje početje še mnogo nespametnejše in brezkoristnejše. In otrok se moti malokdaj, večkrat se motiš ti, starec, ki si že pohujšan in nagnit.

Kakor sem spoznal, da mora o svoji mladosti spoštljivo govoriti, kdor se noče zaničevati sam, je bilo delo težko, se mi je beseda uprla. Spoštovanje ne prenese nobene laži ne zavijanja, še pretiravanja ne. Najhujše je, da tudi ne prenese prikrivanja. Bilo pa bi treba nadčloveške moči, nadčloveškega samospoznanja, bi bilo treba neusmiljenja do sebe, da bi človek do celega razgalil svo-

jo dušo pred svetom, da bi jo pokazal v nežni rasti, razkril najtanjše korenine svojega bitja, otipal brez sramu in brez strahu vse zgodnje kali poznejših zmot in grehov. Tolike moči jaz nimam, niso je imeli možje, ki jim do kolen ne sežem.

Jean Jacques Rousseau je imel pošteno namero, da bi pokazal ljudem svojo mladost takšno, kakršno je videl sam. V tej svoji nameri pa je ravnal kakor nepremišljen oče, ki v nagli jezi zgrabi otroka za lase in ga trešči ob tla, nato pa ga pobere, ga objame in poljubi ter se cmeri z njim. Naprtil je svoji ubogi mladosti toliko različnih grehov, kolikor si jih je le mogel izmisliti, nazadnje pa je vse te grehe z globoko učenostjo razložil in opravičil. Ob njegovih samoizpovedih obide človeka tisti občutek, ki je za pisatelja najstrašnejša obsodba: ne verjame mu.

Zadnjič sem bral v rokopisu obširne samoizpovedi Janeza Trdine. Tega moža povzdiguje visoko nad nas vse velika in lepa čednost, ki je nihče ni imel in nima v toliki meri kakor on, tista čednost, ki je pravo merilo za človeka in umetnika; ime ji je odkritosrčnost. Brezobzirno pravičen je bil do sebe, usmiljeno pravičen do drugih ljudi. Noben pisatelj še ni bil tako poklican in sposoben, da sam razkaže svoje življenje. Ali kazi ga, da nikoli ne more zatajiti starokopitnega šolmastra, ki hodi po svetu in ponuja lepe nauke, kakor Ribničan rešeta. V svojem življenjepisu daje zelo pametne in zelo stroge nauke

svoji lastni mladosti, časih ji celo s palico požuga. Zato se mi zdi, da podoba te mladosti ni čisto resnična, da jo je bil popačil šolmašter.

Če se je takim možem roka tresla, ko so risali svoj obraz, kako bi se ne tresla meni? Ko sem pregledal ta poglavja, sem se začudil nemalo: Kdo je to? Kaj sem zares jaz? Ali ni le moj ubogi Jure, ki je hodil po drva v Blatni dol? Ali ni moj nebogljenec Marko, ki je nesel težki križ pred procesijo? Ali ni moj sirotni idealist Peter Novljan iz hiše smrti? Če so se rodili iz mene vsi ti nesrečni, zmerom zamišljeni, prezgodaj dorasli otroci — kaj ni tedaj njih lice moje lastno in pravo lice? Čemu še življenjepis?

Odgovor na taka vprašanja je lahek, vesel pa ni: Novelist ne more pisati o svojem življenju. Če je kaj prida, je vsaka novela kos njega samega, kaplja njegove krvi, poteza na njegovi podobi. Objektivne umetnosti ni in je ne more biti, dokler je umetnost delo in dih človeka. Kdor je umetnik, kleše v kamen od začetka do konca sam svoj obraz. In verno misli, da je bil izklesal podobo Venere ali Mojzesa. Pa mu ukaži: »Izkleši, umetnik, še svoje lice!« Roka se mu bo tresla, podoba ne bo resnična. Ali bo presvetla, ali bo pretemna, resnična ne bo in nikoli ne more biti. Zato ne, ker je človeka strah pred samim seboj. In ta strah je poglavitni izvirsek vsake

umetnosti. Umetnik je tisti otrok, ki poje v gozdu, da bi ne skoprnel od strahu. Ne išče se — ušel bi si rad.

Tudi ko bi človek imel tisto moč in tisti pogum, da bi sam posegel v globočino svojega bitja — do dna bi ne segel, ker dna ni. Prepada se odpira do prepada, brez kraja. Vsaka misel je blisk iz večnosti, je hči in mati legijonov. Če si jo za silo vkoval v besedo, še legijone vkuj! Drugače podoba ne bo popolna in resnica bo laž.

S poštenimi očmi gledaš na svoje življenje, rad bi ga pregledal in prevozil do zadnje štacije. Strahoma spoznaš, da ni nikjer te zadnje štacije, da se voziš v večnem kolobarju. Izpovej se še tako vestno in verno, zmerom ti bo v srcu kljuval grenki očitek, da si bil nekaj sila važnega pozabil povedati; ne le nekaj važnega, temveč celo najvažnejše, tisto poglavitno stvar, zaradi katere edine si se bil napotil k spovedniku. Ah, in kadar se izpoveš še tega greha, občutiš iznova, da tudi ta ni bil tisti veliki greh; kakor gora vzraste drug za njim.

Napiši po vesti in veri, kako si živel, kaj si videl, kaj si mislil in govoril en sam dan. Če hočeš biti tako odkrito-srčen, da bi ne povetil oči pred samim Bogom, boš pisal do groba zgodovino tistega enega dne. In razodel boš tolike strahote, da bodo ljudje najprej tebe kamnali, nato pa drug drugega. In če bo kateri ostal, bo od prevelike radosti skoprnel ob nezaslišanih lepotah, ki si mi jih bil razodel.

Take in še hujše misli so mi zagrenile to delo, dokler mi nazadnje niso izpulile peresa. Le nekaj mi je še na srcu. Nekdo je rekel, da si pišem nekrolog, nekdo drug pa mi je kar očital, da si pojem slavo še ob živem telesu. Na nekrolog za zdaj še ne mislim in tudi mislil ne bom vse do tistega dne, ko se mi bodo zagabile ženske in se mi bo ustavilo vino; slavo pa sem že od nekdej rajši drugim pel nego sebi. Zdi se mi, da bi bilo koristno, če bi vsak človek očitno povedal o svojem pravem življenju vse, kar more. Nikakor ne zato, da bi se razkazoval po vlačugarsko, tudi zato ne, da bi pisal povesti ljudem v pouk in zabavo, temveč edinole, da se razgleda sam po prostranih poljanah svoje duše, da sega mukoma in trepetoma iz prepada v prepad svojega bitja, da išče dna.

To pa je tudi vzrok, da bom kljub vsem pomislekom in dvomom, ki sem jih razložil, kdaj pozneje še nadalje pisal te mladostne spomine. Morda kmalu, morda čez dvajset let, če mi jih Bog da še toliko dočakati.

www.omnibus.se/beseda

ISBN 91-7301-167-3